

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Мақала туралы мәлімет

Конференция атауы	«Жастар және ғылым: бүгін мен болашағы» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы
Сборник	«Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых
Conference	The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Youth and Science: Present and Future»
Өткізілген күні	7 сәуір 2025, Атырау
ISBN	978-601-262-587-5
Жинақтағы жариялану №	101
Жинақтағы беттері	476-478
ӘОЖ/УДК/UDC	ӘОЖ 343
Секция	Секция IV. II Адам құқығын қорғау – құқықтық және әділ мемлекет құрудың кепілі/ / Защита прав человека – залог создания правового и справедливого государства
Автор(лар)	Исмаилова Динара Шайхатоллақызы
Мәртебесі	Магистрант
Ғылыми жетекші	Ғылыми жетекшісі, PhD докторы, қауымдастырылыған профессор м.а.– Кулбаева М.М.
Мақала атауы	КОМПЬЮТЕРЛІК АҚПАРАТ САЛАСЫНДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚҚА ҚАТЫСТЫ ҚАБЫЛДАНҒАН ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Ескерту: бұл бет сайтқа орналастыру және мақала PDF-ін сәйкестендіру үшін қосылды. Төменде жинақтағы мақаланың түпнұсқа беттері берілген.

зиян келтірілгенде, азаматтық құқықтың нормалары бойынша зиянды өтеу және моральдық зиянды төлеу талаптары туындайды. Бұл өз кезегінде киберкылмыстарды тергеу мен жазалауға байланысты құқықтық процесстердің тиімділігін арттырады. Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар қылмыс ретінде тану арқылы қоғам ақпараттық қауіпсіздік мәселесіне назар аударады, ал азаматтық құқық бұл саланы құқықтық қорғауды қамтамасыз етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі.
3. Компьютерлік қылмыстар жөніндегі Будапешт конвенциясы.// 2001 жыл 23 қараша
4. Киберпреступность и отмывание денег,// Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма, 7-бет
5. А. К. Лепесова// Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы,// Алматы, 2012, 6-бет

ӘОЖ 343

КОМПЬЮТЕРЛІК АҚПАРАТ САЛАСЫНДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚҚА ҚАТЫСТЫ ҚАБЫЛДАНҒАН ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Исмаилова Динара Шайхатоллақызы

dia.iiii@mail.ru

«Құқықтану» мамандығының 2 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а.– Кулбаева М.М.

Қазіргі ақпараттық технологиялар қоғамы компьютерлік техниканы, байланыс желілерін, мобильді байланыс құралдарды күнделікті тұтынуға бейімделген. Мемлекеттік құрылымдардың, банк құрылымдарының үздіксіз жұмыс істеуі ақпараттық технологиялармен тығыз байланысты. Бүгінгі күні ұялы телефондар, компьютерлердің, әлеуметтік желілердің бәрі қолжетімді ақпарат көзіне айналып отыр. Қолжетімділік ұғымы – адамдарды ақпараттандырудың қаншалықты тез уақытта жүзеге асатындығымен ғана сипатталмайды. Қолжетімділік – өзгелердің өзгенің мүддесіне қол сұғуы деген түсінікпен тең. Осы орайда интернет желісін пайдаланушылар саны күннен күнге артуда. Өйткені интернет желісінің адамға берер мүмкіндігі баршылық: басқалармен жылдам ақпарат алмасу, банктік, сауда, биржалық операцияларды жүргізу және т.б. 21 ғасыр дамыған заманауи технологиялар дәуірі болғандықтан, қоғам ақпараттық мүмкіндіктерді белсенді пайдалануда.

Өркениеттің даму тарихында қоғам мен мемлекеттің даму деңгейлері мен кезеңдерінде жалпы шешім қабылдау үшін ақпарат әрқашан маңызды рөл атқарды. Ақпарат өзінің табиғаты бойынша идеалды, әмбебап және кез келген материалдық құбылыстың жүйелі түрде бейнелену мүмкіндігін ұсынатын формада берілген. Қоғамдық даму тарихында орын алған ақпараттық революциялар қоғамдық қатынастардың түбегейлі қайта құруларына алып келеді. Осындай қайта құрулардың нәтижесінде қоғамда ақпараттың жаңа бейнесі қалыптаса бастады. Бірінші ақпараттық төңкеріс жазуды ойлап табумен байланысты орын алды. Бұл үлкен сапалық және сандық көрсеткіштерге әкеліп, қоғамның ақпараттық дамуындағы үлкен секіріс болды. Жазудың пайда болуы ақпаратты ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу көзі ретінде көрініс тапты. Екінші ақпараттық революцияның туындауына 16 ғ. ортасында кітап басып

шығаратын аппараттың пайда болуы себеп болды. Алғашқы болып аппаратты қолданғандар Гутенберг пен Иван Федоров. Бұл кезеңде адамдардың ақпарат көздеріне қолжетімділігі артты. Бұл революция қоғамды түбегейлі өзгертті және мәдени құндылықтармен танысу үшін қосымша мүмкіндіктер жасады. Үшінші ақпараттық революция 19 ғ. аяғында жүргізілді. Теледидар, телефон, радио – жылдам тасымалдауға мүмкіндік беретін құралдар, маңызды көлемдегі ақпаратты жинауға таратуға себеп болды. Аталған революцияның салдары хабар тарату механизмі ретінде бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін дамытып, қоғамдағы рөлін арттырды. Төртінші ақпараттық революция 20 ғ. ортасында компьютерлік технологияның пайда болуымен, байланыс желілері мен телекоммуникациялардың құрылуымен байланысты. Ақпаратты жинақтау, сақтау, өңдеу және беру мүмкіндігі электронды форматқа көшіп, тиімділік пен жылдамдықтың көрсеткіші ретінде көрініс тапты. Бүгін біз бесінші ақпараттық революцияны бастан кешіріп жатырмыз. Қазіргі ақпараттық және телекоммуникациялық желілердің жылдамдығы күннен күнге даму үстінде. Бесінші революцияның атауы – Интернет. Ақпарат бүгінгі күні күшті және нақты үлкен құндылыққа ие ресурс [5]

Соңғы жылдардағы Ю.М.Батурина, И.Л.Бачило, А.Б.Венгерова, М.М.Рассо, Ю.А.Тихомиров, В.А.Копылов және т.б.ғалымдар құқықтың жаңа саласын зерттеп оған анықтама беруде. Негізгі терминдерге мыналар жатады: «құқықтық информатика», «компьютерлік құқық», «ақпараттық құқық». Жаңа саланың мазмұнын анықтайтын терминдерге мағына берген алғашқылардың бірі Ю.М.Батурина. Кең мағынада «ақпараттық және компьютерлік құқық» - ақпаратты құрайтын қатынастар жиынтығының бірігуі деген тұжырымдама жасады. Ақпаратты қолдануда, жасауда, таратуда қолданылатын техника көп. Дегенмен қоғамға, үлкен өзгеріс енгізуге себеп болған бұл – компьютер. Компьютерлердің адамзат өміріне енгеніне айтарлықтай көп уақыт өткен жоқ. 1940 жылы компьютерлерді құрастыру АҚШ, Ұлыбритания, КСРО елдерінде қатар жүргізілді. Алғашқы компьютерлік желі 1960 жылдары АҚШ-тың қорғаныс министрлігінде пайда болды. Әскери зерттеушілер құрған желіге АҚШ университеттері қосылды. Шамамен 1980 жылдардың ортасында АҚШ әскері желінің бір бөлігін тек өз мақсаттары үшін пайдалана бастады, ал желінің қалғаны бірте-бірте жалпыға қолжетімді байланыс арнасына айналды.

«Компьютерлік қылмыс» термині алғаш рет американдық, содан кейін 60-жылдардың басында басқа шетелдік баспасөзде жариялана бастады. 1983 жылы Парижде Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының сарапшылары компьютерлік қылмыстың криминологиялық анықтамасын берді, ол деректерді автоматтандырылған өңдеуге немесе деректерді тасымалдауға әсер ететін кез келген заңсыз, этикалық емес немесе рұқсат етілмеген мінез-құлық ретінде түсінілді. Бұл мәселе Батыс елдерінде 1960 -1970 жылдары, ал КСРО елдерінде 1970-1980 жылдарды кең тарала бастады. КСРО-да компьютерді пайдалану арқылы жасалған алғашқы қылмыс 1979 жылы Вильнюсте тіркелген. Ұрлықтан мемлекетке келтірілген залал 78,5 мың рубльді құрады. Бұл факт осы тектес құқық бұзушылықтардың халықаралық тізіліміне енгізілді және қылмыстың жаңа түрінің дамуының өзіндік бастапқы нүктесі болды. Сонымен қатар, қылмыстық жауапкершіліктің туындау негіздерін анықтау туралы мәселені туғызды. Компьютер саласындағы қылмыстарға қарсы күрес нормаларын енгізудің алғашқы әрекеті 1991 жылдың 6 желтоқсанында Ресейдің «Ақпаратпен жұмыс істеу кезіндегі құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы» заңның жобасын әзірлеуі болды. Аталған заң жобасында жасалған әрекеттер үшін тәртіптік, азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік негіздері қарастырылып, түзетулер енгізу ұсынылды. Дегенмен, Ресейде бұл заң жобасы қабылданбады. Компьютер саласында жасалған қылмыстардың құқықтық реттеу мәселесіне қатысты келесі әрекет ретінде Ресей Жоғары Кеңесінің 23.09.1992 жылғы №3524-1 «Ресей Федерациясының электрондық есептеу машиналары мен мәліметтер базасына арналған бағдарламаларды құқықтық қорғау туралы» заңның қабылдануын атауға болады. Аталған заңмен компьютерлер мен дерекқорларға арналған бағдарламаларды құқықтық қорғауға және пайдалануға байланысты туындайтын қатынастар реттелді. Заңның негізгі құқықтық қорғау объектісі ретінде компьютерлік

бағдарламалардың барлық түрлеріне оның ішінде операциялық жүйелер мен бағдарламалар жатқызылды. Дегенмен, заңмен ұсынылатын құқықтық қорғау компьютерлерге немесе дерекқорға арналған бағдарламаның қандайда бір элементінің, оның ішінде интерфейс пен алгоритімді ұйымдастыру идеялары мен принциптеріне қолданылмады. Сонымен қатар, заңда авторлық құқыққа сілтеме жасалды. Авторлық құқық автордың шығармашылық қызметінің нәтижесі болып табылатын компьютерлер мен мәліметтер базасына арналған бағдарламаларға қолданылатындығы көрсетілді. Компьютерге арналған бағдарламаларға немесе мәліметтер базасына авторлық құқық олардың құрылуына байланысты туындайды. 1992 жылы Ресей Жоғары Кеңесінің осы сала бойынша 60-қа жуық актісі қабылданған. 1995 жылы қаңтар-ақпан айларында Ресейде жаңа қылмыстық кодекстің жобасы әзірленіп, 29-тарауы «Компьютерлік қылмыстар» деп аталды. [4] Біздің елімізде алғашқы компьютер саласындағы қылмыстарға қатысты жауапкершілік, 1997 жылғы Қылмыстық кодекстің экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар деп аталатын тараудың, 227-бабында көзделді. 227-бап «Компьютерлік ақпаратқа заңсыз кіру, ЭЕМ үшін зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату» деп аталды. Қазіргі таңда аталған қылмыстар үшін жауапкершілік Қазақстан Республикасының 2014 жылы қабылданған Қылмыстық кодексінің 7-тарауында көзделген баптар бойынша сараланады. Компьютерлік ақпарат саласындағы алаяқтықпен күресудегі заңнамалық базаның негізгі рөлі: заңсыз әрекеттерге санкция жариялайды, ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдаланушылардың деректерін қорғайды, қылмыстық іс-әрекеттерге тиісті тергеуді және қудалауды жүзеге асырады.

Интернет алаяқтықтың алдын алу әрқашан өзектілігін жылдан жылға арттырып келеді. Қоғамда соңғы жылдары көп таралған алаяқтық - банк қызметкерлерінің атынан жасалған телефон алаяқтықтары. Өткен жылы ІІМ ұсынған деректері бойынша 3600 қылмыс тіркелген. Елімізде интернет алаяқтардың жолын кесу мен құпия ақпаратты ұрлауға қарсы тұру үшін «Антифрод» жедел-профилактикалық іс-шарасы өткізіледі. Аталған жүйе алаяқтық шабуылдарды анықтауға және болдырмауға бағытталған, бұл ондаған түрлі әдістермен жүзеге асырылады. Антифрод жүйесі-банктік немесе интернет-транзакцияларды алаяқтық ықтималдығы дәрежесіне бағалауға мүмкіндік беретін шаралар кешені. Ол үшін жүйе әр операцияға белгілі бір критерийлерді қолданады, оны мұқият тексеріп, бұл туралы сигнал береді.

Компьютерлік ақпарат саласындағы алаяқтық трансұлттық қылмыс болып табылады. Қылмыскерлер әлемнің кез-келген нүктесінен заңсыз іс - әрекеттері арқылы ақпаратқа қол жеткізе алады. Сондықтан қылмыскерлердің іс - әрекеттерін саралау тек еліміздегі заңдармен ғана емес халықаралық деңгейде қабылданған құжаттарменде қарастырылады. Компьютерлік ақпарат саласында орын алатын алаяқтық тек біздің елімізге ғана тән емес, халықаралық деңгейде әлем елдерін алаңдатып отырған құбылыс. Осы бағытта 1997 жылы ақпан айында Еуропа Кеңесі министрлер комитеті киберкеңістіктегі қылмыс жөніндегі сарапшылар комитетін құрды. Комитетке компьютерлік ақпарат саласында жүзеге асырылатын қылмыстарды тергеу кезінде туындайтын құқықтық мәселелерді зерттеу міндеті жүктелді. Зерттеу нәтижесінде конвенцияның жобасы әзірленді. 2001 жылғы 18-22 маусым аралығында конвенцияның жобасы талқыланып, 23 қарашада Еуропа Кеңесіне мүше елдердің қол қоюы басталды. Компьютерлік қылмыстар жөніндегі Будапешт конвенциясы - қылмыстық құқық, азаматтық құқық, авторлық құқық салаларындағы нормаларды қамтитын құжат болып табылады және халықаралық құқықтың қағидаттарына негізделген. Будапешт конвенциясы халықаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ететін құқық қорғау және сот органдары арасындағы құқықтық көмек көрсету жөніндегі мәселеге де баса назар аударады. Конвенцияға сәйкес киберқылмыстардың объектісі компьютерлік ақпаратты өндіру, жинау, өңдеу, жинақтау, сақтау, іздеу, беру, тарату және тұтыну. Конвенцияда көрсетілген киберқылмыстың негізгі түрлері:

- ақпараттық ортаға заңсыз қол жеткізу;
- компьютерлік жүйеге кедергі жасау;